

Stapsgewijs ontwikkelen en leren

Stap voor stap van praktijk
naar theorie jonge kind



Noordhoff

Ineke Oenema-Mostert, Harry Janssens,
Gerda Woltjer, Petra van de Kraats-Hop

2^e editie

Stapsgewijs ontwikkelen en leren

Stap voor stap van praktijk naar
theorie jonge kind

Ineke Oenema-Mostert
Harry Janssens
Gerda Woltjer
Petra van de Kraats-Hop

Met medewerking van:
Holger de Nooij
Rienkje van Boekel

Tweede editie
Noordhoff

Ontwerp omslag: Michiel Uilen

Omslagillustratie: Femke van Heerikhuizen

Omslagbeeld: AdobeStock

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontlelen.

0 / 25



© 2025 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining niet toegestaan.

All rights reserved. Text and data mining not permitted.

ISBN(ebook) 978-90-01-14116-5

ISBN 978-90-01-14115-8

NUR 847

Woord vooraf

Jonge kinderen ontdekken de wereld spelenderwijs, al experimenterend, al onderzoekend. Dit vraagt van jou als leraar dat jij afstemt op de stappen in de ontwikkeling van de kinderen. Het activiteiten aanbod moet passen bij de beleavingswereld van het kind en bij de ontwikkelingsleerlijnen. Alleen zo houd jij de kinderen gemotiveerd om samen met jou het grote avontuur van ontwikkeling en leren in de kinderopvang en het onderwijs aan te gaan en vol te houden.

De afgelopen jaren hebben wij heel vaak de volgende vragen gekregen: 'Wat betekent stapsgewijs onderwijs: het kind centraal (naar de titel van de eerste druk) voor mijn werk in de groep?', 'Op welke manier doe ik dat nu, het samenstellen van een onderbouwd aanbod, zonder dat ik twintig handelingsplannen moet schrijven, maar wel recht doe aan ontwikkeling en leren van jonge kinderen?', en: 'Wat is er specifiek aan ontwikkeling en leren van jonge kinderen en hoe gaan wij om met de doorgaande lijn ontwikkeling en leren in ons kindcentrum?' Deze vragen hebben geleid tot een kanteling in ons perspectief en daarmee tot deze herziening: *Stapsgewijs ontwikkelen en leren*, stap voor stap van praktijk naar theorie jonge kind.

In *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* hebben wij ons gericht op de praktijk van het werken met jonge kinderen in de leeftijd van 2½-7 jaar. De vaak sprongsgewijze ontwikkeling van jonge kinderen, het neurobiologisch gegeven dat ontwikkelingsdomeinen in deze ontwikkelingsfase samenhangend ontwikkelen, maken – in verbinding met een veilige en aansprekende omgeving –, dat het werken met jonge kinderen een uitdagende opdracht is.

Met heel veel inspiratie hebben wij gewerkt aan deze herziening en kanteling van het perspectief. Wij danken uitgeverij Noordhoff voor de mogelijkheid om 'handen en voeten' te geven aan dit opleidingsboek. Jonge kinderen hebben recht op sterke professionals.

We zijn veel dank verschuldigd aan uitgeverij Betelgeuze voor de toestemming om ruimschoots teksten en schema's over te nemen uit *Zicht op: ontluikende gecijferdheid* (te verschijnen in najaar 2025).

We hopen dat dit boek leidt tot veel werkplezier voor jou als leraar onderwijs jonge kind en bijdraagt aan optimale ontwikkelingskansen voor de kinderen in je groep.

Groningen, voorjaar 2025

Ineke Oenema-Mostert
Lector emeritus lectoraat Early Childhood
Academie Primair Onderwijs NHLStenden Hogeschool
Landelijk Expertise Centrum Jonge Kind

Harry Janssens,
Gerda Woltjer,
Petra van de Kraats-Hop

Inhoud

Inleiding 10

DEEL 1 DE PRAKTIJK VAN STAPSGEWIJS ONTWIKKELEN EN LEREN 12

1 Algemene voorbereiding stap voor stap 19

- 1.1 Kennis en vaardigheden 22
- 1.2 De ontwikkel/leer- en onderwijsomgeving 26
- 1.3 Observeren 27

2 Van observatie naar planning 37

- 2.1 Van observatie naar ontwikkelingssteiger 40
- 2.2 Van ontwikkelingssteiger naar groepsoverzicht 44
- 2.3 Planning: dagritmekaart 46
- 2.4 Van planning naar activiteit 47
- 2.5 Aan de slag! 49
- 2.6 Algemene activiteiten 53

3 Voorbereiding van de volgende dag 57

- 3.1 Kennismaking met de groep 58
- 3.2 Keuze thema 58
- 3.3 Gericht observeren 60
- 3.4 Organisatie van activiteiten 63
- 3.5 Ondersteuning 68
- 3.6 Dagritmekaart voor deze dag 70

4 Ontwikkeling in beeld in de praktijk 75

- 4.1 Ontwikkeling in beeld 76
- 4.2 Start van de dag 76
- 4.3 Activiteit ontluikende gecijferdheid 78
- 4.4 Taalactiviteit 86
- 4.5 Conclusie 91

DEEL 2 DE ONTWIKKELINGSLEERLIJNEN 96

5	Ontwikkelingsdomeinen in samenhang	99
5.1	Ontwikkeling en leren stapsgewijs	100
5.2	Het ontwikkel- en leerproces	102
5.3	Ontwikkelingsdomeinen in samenhang	103
5.4	De ontwikkelingspatronen	106
5.5	Van ontwikkelingsdomein naar ontwikkelingsleerlijn	110
5.6	Zorgen over de ontwikkeling	111
6	Sociaal-emotionele ontwikkeling	119
6.1	Sociaal-emotionele ontwikkeling: ontwikkelingsleerlijn	123
6.2	De sociaal-emotionele ontwikkeling van 0-7 jaar	124
6.3	Negatieve gevoelens en stress	129
6.4	Sociaal-emotionele ontwikkeling in de groep	133
6.5	Samenhang met andere ontwikkelingsdomeinen	137
6.6	Sociaal-emotionele ontwikkeling in de praktijk	138
7	Zintuiglijke ontwikkeling	143
7.1	De ontwikkeling van de zintuigen van 0-7 jaar	146
7.2	Samenhang met andere ontwikkelingsdomeinen	156
7.3	Zintuiglijke ontwikkeling in de praktijk	158
8	Motorische ontwikkeling	163
8.1	Motorische ontwikkeling van 0-7 jaar	167
8.2	Samenhang met andere ontwikkelingsdomeinen	176
8.3	Motorische ontwikkeling in de praktijk	180
9	Taal	185
9.1	Taalontwikkeling: theoretisch kader	188
9.2	Taalontwikkeling in verschillende leeftijdsfasen	191
9.3	Samenhang met andere ontwikkelingsdomeinen	197
9.4	Taalontwikkeling in de praktijk	200
10	Cognitieve ontwikkeling	205
10.1	Cognitieve ontwikkeling: theoretisch kader	209
10.2	Informatieverwerking en geheugen	216
10.3	Executieve functies	218
10.4	Samenhang met andere ontwikkelingsdomeinen	222
10.5	Cognitieve ontwikkeling in de praktijk	223
11	Ontluikende geletterdheid	229
11.1	Het proces van ontluikende geletterdheid	232
11.2	Waarmee begint lezen?	233
11.3	De praktijk	242

- 12 Ontluikende gecijferdheid 247**
 - 12.1 Ontluikende gecijferdheid: begripsbepaling 250
 - 12.2 Zicht op de ontwikkeling rekenen/wiskunde 253
 - 12.3 Zone JS2: toch problemen met rekenen 264
 - 12.4 De praktijk 267

- 13 Een ononderbroken ontwikkeling 273**
 - 13.1 Doorgaande lijn in ontwikkelen en leren 274
 - 13.2 Doorgaande lijn naar groep 1 281
 - 13.3 Doorgaande lijn naar groep 3 286
 - 13.4 Executieve functies 290

- 14 Kunst in het onderwijs 295**
 - 14.1 Zicht op kunst in het onderwijs 296
 - 14.2 Het belang van drama in ontwikkeling en leren van jonge kinderen 297
 - 14.3 Het belang van muziek in ontwikkeling en leren van jonge kinderen 298
 - 14.4 Kijken naar kunst in het onderwijs 299

DEEL 3 THEORETISCHE ONDERBOUWING 304

- 15 Ontwikkeling en leren van jonge kinderen: neurologisch perspectief 307**
 - 15.1 De breinontwikkeling in het kort 308
 - 15.2 Het brein 309
 - 15.3 De ontwikkeling van de hersenen volgt bepaalde paden 311
 - 15.4 Nieuwe kennis 'haakt' aan oude kennis 313
 - 15.5 Elk kind zijn eigen ontwikkeling 328
 - 15.6 Invloed omgeving 328
 - 15.7 Hoe 'leert' het jonge kind gezien vanuit de breinontwikkeling? 329
 - 15.8 Breinontwikkeling en spel 329

- 16 Spel en ontwikkeling 333**
 - 16.1 Spel: motor van de ontwikkeling 334
 - 16.2 Wat is spel? 335
 - 16.3 Ontwikkelingsdomeinen vanuit holistisch perspectief 339
 - 16.4 Spelvormen en spelgedrag 341
 - 16.5 Spelomgeving en -begeleiding 345

- 17 Observeren, betrokkenheid, motivatie en welbevinden 349**
 - 17.1 Observeren 350
 - 17.2 Handelingscyclus observatie 353
 - 17.3 Betrokkenheid, motivatie en welbevinden 354
 - 17.4 Kijkwijzer 356

18 Begingedrag, zone naaste ontwikkeling, scaffolding en wendbaar handelen 363

18.1 Begingedrag 364

18.2 Begingedrag en beredeneerd aanbod 368

18.3 Zone naaste ontwikkeling en scaffolding 372

18.4 Wendbaar handelen 378

19 Pedagogisch klimaat en pedagogisch handelen 383

19.1 Wat verstaan we onder 'pedagogisch klimaat'? 384

19.2 Communicatie 393

19.3 Ouders 397

20 Groeps- en klasorganisatie 401

20.1 Wendbare groeps- en klasorganisatie: theoretisch kader 402

20.2 Een krachtige ontwikkel- en leeromgeving 405

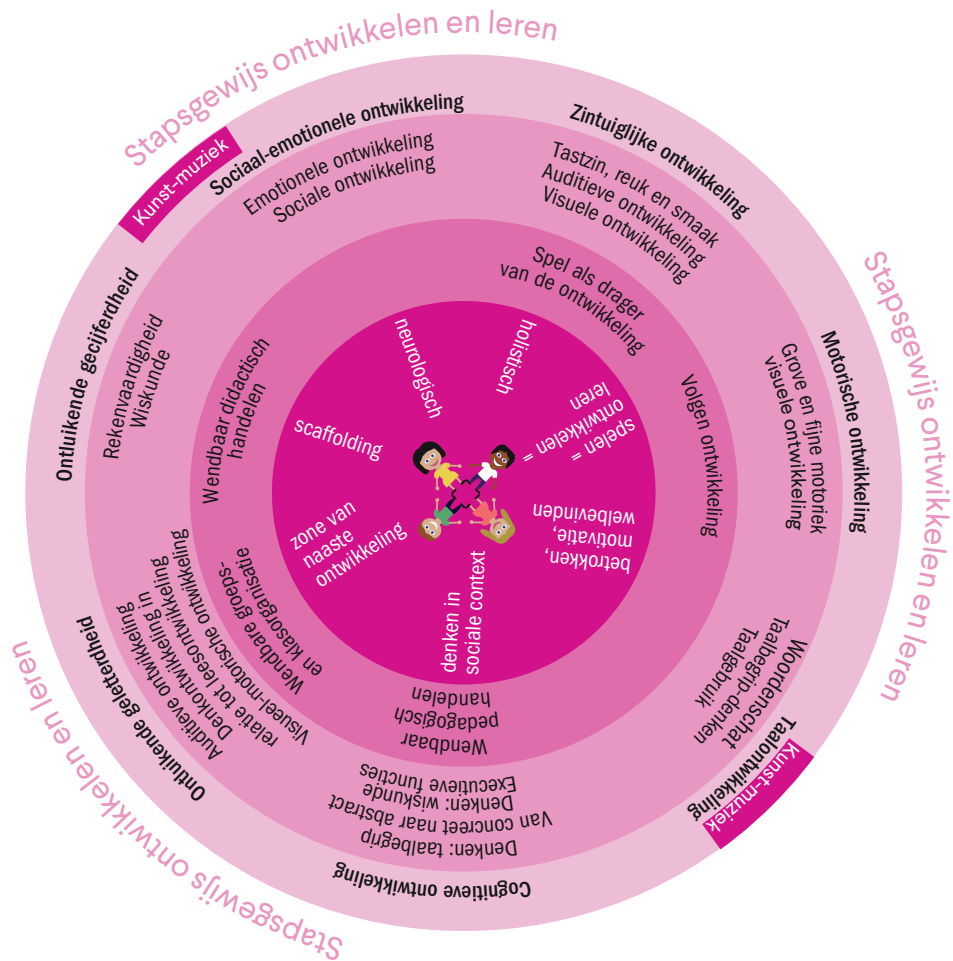
20.3 Planning en organisatie van activiteiten 410

Literatuurlijst 420

Illustratieverantwoording 428

Register 429

Over de auteurs 434



Inleiding

Op basis van eerdere ervaringen blijkt er enthousiasme/erkenning te zijn over de visie van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren*. *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* betekent afgestemd handelen op elk individueel kind in een groep. Het betekent inspelen op de dynamiek van het jonge kind, weet hebben van de variabiliteit in de ontwikkeling van jonge kinderen, van de sterke punten en de leerpunten in de ontwikkeling van een kind en deze kennis kunnen toepassen in jouw handelen als kinderopvang of leraar. Tegelijkertijd blijkt het lastig hoe deze visie in de praktijk vorm te geven. Vandaar een herziening. Voorop staat het belang van een **doorgaande, ononderbroken** ontwikkeling van het kind. Er is een verband tussen de **rijping van de hersenen**, de groei van allerlei breinstructuren tussen 0 en 7 jaar en de manier waarop kinderen ontwikkelen en leren: zij ervaren, ontdekken en onderzoeken de wereld. Jonge kinderen ontdekken de wereld spelenderwijs, al experimenterend, al onderzoekend. Dit vraagt van jou als leraar dat jij afstemt op de stappen in de ontwikkeling van de kinderen. Dat spel moet passen bij de beleavingswereld van het kind en bij de ontwikkelingsleerlijnen. Alleen zo houd jij de kinderen gemotiveerd om samen met jou het grote avontuur van ontwikkeling en leren in de kinderopvang en het onderwijs aan te gaan en vol te houden.

Neurobiologisch onderzoek (National Scientific Council on the Developing Child, 2007) geeft aan dat jonge kinderen zich ontwikkelen 'van binnen naar buiten'. Eerst staat alleen het kind centraal in de wereld, langzamerhand ontdekt het dat de ander in zijn wereld ook belangrijk is en leert het steeds beter zich te verplaatsen in de ander. Uitkomsten van neurobiologisch onderzoek (Bagnato, 2010) laten ook zien dat de ontwikkelingsdomeinen in deze leeftijdsfase zich samenhangend ontwikkelen. Dat betekent dat als de aandacht in het ontwikkel- en leerproces zich alleen maar richt op één ontwikkelingsdomein, bijvoorbeeld alleen op de cognitieve ontwikkeling, de andere ontwikkelingsdomeinen achteropraken omdat deze geen aandacht krijgen. Deze wetenschappelijk onderbouwde visie is samengevat in zeven bouwstenen. In hoofdstuk 1 zijn deze bouwstenen uitgewerkt in 'kennis en vaardigheden', die een leidraad vormen voor het vormgeven van jouw handelen als leraar.

Kinderen ontwikkelen zich en jij als leraar bouwt steigers (scaffolding) om het volgende stapje in de ontwikkelingsleerlijn, de zone van de naaste ontwikkeling, mogelijk te maken en te ondersteunen. Niet te moeilijk, niet te

gemakkelijk, afgestemd op het begingedrag van het kind, de ontwikkelingsstap waar het kind aan toe is.

Dit vraagt om het inrichten van een uitnodigende, gevarieerde, krachtige leeromgeving, waarin het voor de kinderen mogelijk is om werkelijkheidsnabij te ontdekken, waarin de leraar in staat is om het betrokkenheidsniveau van het kind op het hoogste niveau te krijgen.

De auteurs hebben ervoor gekozen om de praktijk van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* vorm te geven aan de hand van de ervaringen van leraar Anouk en een deel van haar groep: tien kinderen, die we aan het begin van hoofdstuk 1 beschrijven.



Op het leerplatform studiemeister is ondersteunend en verdiepend materiaal te vinden, waaronder alle schema's van de ontwikkelingsleerlijnen en de ontwikkelingssteiger.

Deel 1

- 1 Algemene voorbereiding stap voor stap 19
- 2 Van observatie naar planning 37
- 3 Voorbereiding van de volgende dag 57
- 4 Ontwikkeling in beeld in de praktijk 75



De praktijk van stapsgewijs ontwikkelen en leren

Stapsgewijs ontwikkelen en leren betekent afgestemd handelen op elk individueel kind in een groep. Dit vraagt van jou als leraar dat jij afstemt op de stappen in de ontwikkeling van de kinderen. De spelactiviteiten moeten passen bij de belevingswereld van het kind en bij diens ontwikkelingsfase. Alleen zo houd jij de kinderen gemotiveerd om samen met jou het grote avontuur van ontwikkeling en leren in de kinderopvang en het onderwijs aan te gaan en vol te houden. In dit deel laten we zien hoe dit handelen er in de praktijk uit ziet.



CASUS

Leraar Anouk heeft tien kinderen in haar gemengde groep. Deze tien kinderen van groep 1/2 volgen we door het hele boek.

Luuk 4.0 jaar

Algemeen

Eerste indruk: een rustige, goed toegankelijke jongen. Vanaf dag 1 close met buddy Karen. Doet mee met activiteiten. Lijkt betrokken, nog wat lastig te beoordelen.

Ontwikkeling

Eerste indruk: leeftijdsadequaat. Komende maanden goed observeren.

Bijzonderheden:

Vraagt veel hulp leraar. Niet ongebruikelijk in eerste periode. Er is toch wat twijfel over zijn ontwikkeling. Je merkt dat hij weinig profiteert van de hulp.

Saar 4.4 jaar

Algemeen

Ze komt van een peutergroep, waar ze een jaar heeft doorgebracht. Bij de overdracht is aangegeven dat er zorgen zijn over de actieve taalontwikkeling. Bij binnenkomst basisschool erg afwachtend. Sinds zo'n 4½ maand doet ze wat actiever mee met activiteiten. Is erg gericht op de leraar.

Ontwikkeling

In elk geval qua taalontwikkeling tenminste ruim een zone achterstand. Qua cognitieve ontwikkeling is op dit moment de schatting dat er ook een zone achterstand is. Motorisch en zintuiglijk leeftijdsadequaat. Sociaal-emotioneel lastig in te schatten, komt heel langzaam een beetje los.

Bijzonderheden

Weinig stimulans in thuissituatie. Lange wenperiode. Veel tijd besteden aan veiligheid en vertrouwen. Kost tijd om een goed beeld te krijgen van haar ontwikkeling. Veel begeleiding op taalgebied nodig. Plaatsen bij zone P4/K1. De laatste tijd maakt zij een sterke ontwikkeling door op alle ontwikkelingsdomeinen.

Yara 4.6 jaar

Algemeen

Yara zit nu een half jaar in groep 1. Rustig meisje.

Ontwikkeling

De ontwikkeling van Yara verloopt langzaam op bijna alle ontwikkelingsdomeinen. Verschil tussen ontwikkelingsleeftijd en kalenderleeftijd minsten 8 maanden. Ze functioneert op alle ontwikkelingsdomeinen nog op peuterniveau, behalve op sociaal-emotioneel gebied.

Bijzonderheden

Bij op ontwikkelingsleeftijd afgestemd aanbod toont zij betrokkenheid. Bij gezamenlijke activiteiten passief; ze kan dan geen aansluiting vinden. Als er activiteiten zijn met de peuters zie je haar opbloeien.

Karen 4.8 jaar

Algemeen

Karen is een meisje met een duidelijke ontwikkelingsvoorsprong op alle gebieden. Zij speelt met voornamelijk de oudere kinderen in de klas en daar leidt zij ook het spel op een positieve manier. Zij drukt niet haar zin door, maar komt met plannetjes en adviezen. De oudere kinderen accepteren dit. In de kring moet ik haar wel eens afremmen. Op alle vragen geeft zij direct antwoord of probeert zij het voor te zeggen als zij zelf geen antwoord mag geven.

Ontwikkeling

Op alle gebieden een duidelijke voorsprong, behalve op motoriek. Daar presteert zij maar iets boven haar leeftijd.

Bijzonderheden

Er is met ouders overlegd of zij zich niet verveelt op school en of zij de indruk hebben dat zij onderpresteert. De ouders hebben niet die indruk. Zij gaat met veel enthousiasme naar school en komt met allerlei verhalen thuis. Zij maken zich wel wat zorgen als de oudere kinderen volgend schooljaar naar groep 3 gaan. De leraar geeft de ouders in overweging dat zij volgend jaar ook naar groep 3 gaat.

Finn 4.9 jaar

Algemeen

Rustige jongen.

Ontwikkeling

Tot nu toe laat hij een leeftijdsadequate ontwikkeling zien op alle gebieden.

Bijzonderheden

Veel ziek, heeft astma. Hij heeft erg veel last van de problemen thuis. Hij maakt zich grote zorgen om zijn vader. Hij is daardoor vaak minder betrokken bij de activiteiten op school. Belangrijk is dat hij door de problemen niet onnodig achter raakt. Leraar Anouk bekijkt per dag wat ze wel of niet van hem kan vragen. Als hij niet betrokken is, wordt er vaak een andere activiteit gezocht waarin hij zich veilig voelt. Vaak is dat een activiteit onder zijn huidige ontwikkelingsniveau.

Kaleigh 5.0 jaar

Algemeen:

Zeer onopvallend meisje. Gaat rustig haar gang. Zij zoekt weinig contact met de kinderen, behalve met Denzel. Zij is thuis enig kind. Haar ouders geven aan dat zij erg enthousiast is over school. Zij komt met levendige verhalen thuis en praat over wat er allemaal gebeurd is. Zij vertelt echter weinig wat zij zelf gedaan heeft. Op hun vraag geeft zij als antwoord steeds: spelen.

Ontwikkeling:

Lijkt leeftijdsadequaat, behalve op sociaal-emotioneel gebied. Haar taalontwikkeling is iets boven haar kalenderleeftijd. Ik moet in mijn dagplanning bewust haar naam noteren voor observatie. Ik zie haar ook te veel over het hoofd.

Bijzonderheden:

Ouders geven aan dat zij erg gelukkig is op school. Haar onopvallend gedrag herkennen de ouders ook bij zichzelf.

Denzel 5.4 jaar

Algemeen:

Denzel is een sociale, enthousiaste jongen, altijd in voor een grapje, goed meedoevend met activiteiten. Is zeer bevriend met Kaleigh.

Ontwikkeling:

Ontwikkelingsleeftijd en kalenderleeftijd liggen dicht bij elkaar. Alleen bij de taalontwikkeling vertoont hij wat problemen. Zijn woordenschat is vrij laag en zijn zinsbouw is niet helemaal leeftijdsadequaat.

Bijzonderheden:

Als het aanbod onvoldoende is afgestemd op zijn ontwikkeling, is dat onmiddellijk aan Denzel te merken. Geen betrokkenheid, onrustig gedrag. Hetzelfde geldt voor de interactieve instructie om activiteiten in te leiden.

Semih 5.8 jaar

Algemeen:

Zeer spontaan kind, zowel op positieve als negatieve manier.

Ontwikkeling:

Hij heeft een duidelijke ontwikkelingsvoorsprong op alle gebieden.

Bijzonderheden:

Hij is een overenthousiast kind. Hij is druk. Hij bemoeit zich met iedereen, zowel op negatieve als een positieve manier. Activiteiten op leeftijdsniveau gaan goed, wel regelmatig even een moment begeleiding nodig. Hij wil alles snel doen, waardoor vaak iets niet lukt of hij ontevreden is over het resultaat. Zorg dat je een goede relatie met hem opbouwt. Dan doet hij alles voor jou. Er is een plan voor hem in het dossier. Dit plan is belangrijk als hij naar groep 3 gaat. Hij komt uit een groot gezin: hij is derde van gezin. Twee oudere broers en vier jongere zusjes (tweeling). Moeder staat er alleen voor. Moeder runt het gezin schijnbaar. De oudere jongens zijn op school goede en prettige leerlingen en op de kinderopvang komen lovende berichten over de tweeling. Vader werkt op een olieplatform en is weinig thuis en als hij thuis is bemoeit hij zich weinig met het gezin, tot irritatie van moeder. Qua ontwikkeling zit hij al in niveau K6 op alle gebieden, als hij rustig werkt.

Senna 5.9

Algemeen

Zijn taalontwikkeling is niet leeftijdsadequaat. Zijn zinsbouw is erg zwak. Hij is nauwelijks te volgen, vooral als hij enthousiast is. Ook op de auditieve activiteiten presteert hij duidelijk niet leeftijdsadequaat. Hij heeft al een hele tijd logopedie.

Ontwikkeling	Op de andere gebieden scoort hij leeftijdsadequaat. Op het gebied van de motoriek functioneert hij duidelijk boven zijn leeftijdsniveau.
Bijzonderheden	Hoogstwaarschijnlijk heeft hij de auditieve en taalachterstand opgelopen in de peuterfase. Hij heeft in de tijd erg getobd met gehoor. Volgens KNO-arts is zijn gehoor nu goed.

Farida 5.10 jaar

Algemeen:	Enthousiast meisje. Zij wil heel graag erg goed presteren. Zij vraagt voortdurend bevestiging. Presteert op alle gebieden redelijk leeftijdsadequaat. Dat is erg goed van haar. Bij de start in groep 1 maakte de leraar zich wel zorgen. Nu niet meer. Alleen de woordenschat en zinsbouw zijn nog niet leeftijdsadequaat. Moeder gaat met haar naar logopedie.
Ontwikkeling	Ze heeft ook al veel belangstelling voor lezen. Zij kent al veel letters. Auditieve analyse en synthese met drie letters lukt ook al.
Bijzonderheden	Ouders zijn bang voor een extra jaar groep 4. De leraar zegt dat daar geen sprake van is.

In alle voorbeelden in de hoofdstukken van dit boek zul je deze kinderen weer tegenkomen.



Algemene voorbereiding stap voor stap

In de hoofdstukken 1 tot en met 4 laten we stap voor stap aan de hand van ervaringen van leraar Anouk zien hoe de praktijk van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* eruitziet. Hierin staat *centraal afstemmen op de individuele ontwikkelroutes van de kinderen* in de groep. Dit is een sleutelbegrip in *Stapsgewijs ontwikkelen en leren*.

Om de vertaling van de visie van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* goed op je netvlies te krijgen is bepaalde theoretische basiskennis van de uitgangspunten van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* noodzakelijk. Het schema bij het begin van dit hoofdstuk is een compacte, visuele weergave van deze visie.

In de volgende paragrafen leggen we steeds het verband tussen de praktijk van Anouk en de onderliggende theoretische uitgangspunten.

1

- 1.1 Kennis en vaardigheden 22
- 1.2 De ontwikkel/leer- en
onderwijsomgeving 26
- 1.3 Observeren 27

Bouwstenen: Stapsgewijs ontwikkelen en leren	
Bouwsteen 1	Neurologisch perspectief
	Het onderwijs aan het jonge kind baseert zich op het uitgangspunt dat het ontwikkelen en leren van het jonge kind wordt geleid door de opbouw van hun neurologisch brein.
Concretisering	In de breinontwikkeling gebeurt vooral tussen 0 en 7 jaar enorm veel. Deze ontwikkeling is richtinggevend voor je onderwijs: – De opbouw van de hersenen volgt bepaalde paden. Dat houdt in dat je een kind een activiteit pas aanbiedt als het eraan toe is. Dat kun je zien aan begingedrag (bouwsteen 6). Er zijn per kind grote verschillen to zien. Dat betekent in de praktijk dat je afstemt op de ontwikkel- en leerroutes van het individuele kind. – Er worden talloze verbindingen gevormd in de hersenen, nodig voor het uitvoeren van allerlei handelingen, zoals schrijven. Een stimulerende, uitnodigende omgeving is van invloed op de vorming van die netwerken. – De manier waarop de hersenen zich ontwikkelen betekent dat een kind in de periode zo tussen 0 en 7 jaar op een bepaalde manier 'leert': namelijk via ontdekken en onderzoeken kan het dingen onthouden en door dat onthouden ontwikkelt het zich: Ontdekken/Onderzoeken → Onthouden → Ontwikkelen: de drie O's
Bouwsteen 2	Holistisch perspectief
	<i>Stapsgewijs ontwikkelen en leren</i> gaat uit van een holistisch perspectief op ontwikkeling. We kijken naar het verloop van de ontwikkeling van jonge kinderen vanuit · de samenhang tussen de verschillende ontwikkelingsdomeinen · de variabiliteit in die ontwikkeling en · het zich ontwikkelen in samenhang met de omgeving.
Concretisering	De ontwikkelingsdomeinen ontwikkelen zich in samenhang met elkaar. De sociaal-emotionele ontwikkeling vormt samen met de zintuiglijke en motorische ontwikkeling is de basis voor de ontwikkeling van de ontluikende geletterdheid, ontluikende gecijferdheid, cognitieve ontwikkeling. Holistisch betekent in de praktijk dat het kind zich op alle ontwikkelingsdomeinen ontwikkelt, gelijkmatig en in samenhang. Je kunt dat in de gaten houden aan de hand van de ontwikkelingsleerlijnen en de ontwikkelingssteiger. Je houdt daarbij rekening met vaak grote verschillen in ontwikkeling tussen kinderen – variabiliteit en bandbreedte genoemd. Als leraar moet je zicht hebben op deze verschillen en het aanbod afstemmen op de fase van ontwikkeling: elk kind heeft zo zijn eigen leerroute.
Bouwsteen 3	Ontdekken, onderzoeken, ontwikkelen
	Ontwikkelen = spel, ervaren, ontdekken, onderzoeken, experimenteren, oefenen = leren
Concretisering	Het jonge kind leert door onderzoeken, ervaren, beleven: het spel. Spel, waarin het kind met plezier en betrokkenheid bezig actief kan zijn (bouwsteen 4). Het kind ontdekt en leert door ervaringen op te doen in zijn directie leefomgeving, die voor hem betekenisvol en voorstelbaar is. Al proberend met vallen en opstaan, met veel herhalingen en imitatie van volwassenen en andere kinderen maakt hij zich de structuren in zijn omgeving eigen en kan hij steeds weer een volgend stapje maken in zijn ontwikkeling. Denk daarbij aan de drie O's van bouwsteen 1. Op een gegeven moment - te zien aan begingedrag - is het kind in zijn ontwikkeling toe aan meer formeel leren. We noemen dat de overgang van incidenteel leren naar intentioneel leren.
Bouwsteen 4	Denkontwikkeling jonge kind
	In de visie van <i>Stapsgewijs ontwikkelen en leren</i> ontwikkelt het denken van het jonge kind zich: · door een autonome ontwikkeling van binnenuit · in interactie met de omgeving · door het construeren van kennis door het individu aan de hand van ervaring. Leren vindt plaats door middel van activiteit. De opgedane kennis wordt verfijnd door deze te onderzoeken in de sociale omgeving · doordat nieuwe kennis haakt aan oude kennis.

Concretisering	Deze bouwsteen is een logisch vervolg op de voorgaande bouwstenen. Ontwikkelen/leren is een samenspel van de autonome ontwikkeling van de hersens en invloeden van de omgeving. Het kind leert de wereld ordenen door ervaringen op te doen in een voor hem betekenisvolle en krachtige ontwikkel-/leeromgeving. Die ordening wordt steeds verder uitgebreid en verfijnd in een 'heen en weer' tussen mensen en omgeving. Het kind zal daardoor steeds weer nieuwe ervaringen op doen en zo de wereld steeds beter leren kennen: van ervarend leren – zintuiglijk, imitatie, herhalen ('kind zit niet stil') naar patroon-herkennend ('een ijsbeer in mijn tuin, dat kan niet') naar den-kend – de verbinding tussen patronen: 'ik heb levertraan in mijn buik, dan lusten de nijl- paarden mij niet').
Bouwsteen 5	Motivatie, betrokkenheid en welbevinden
	Betrokkenheid, motivatie en welbevinden zijn indicatoren voor de kwaliteit van het ontwikkelingsproces.
Concretisering	Van nature beschikt elk kind over een natuurlijke nieuwsgierigheid om de wereld te ontdekken. Het is dus vreemd als het kind niet gemotiveerd is om aan de slag te gaan. Niet-betrokkenheid betekent niet leren! De oorzaak kan liggen in het aanbod: te gemakkelijk of te moeilijk, maar ook in het welbevinden van het kind. De leraar dient zeer alert te zijn op de niet-betrokkenheid. Zijn taak is te onderzoeken waarom het kind niet betrokken is en zijn acties dienen gericht te zijn op herstel van betrokkenheid. Fundamenteel voor motivatie/betrokkenheid is: – het gevoel van relatie: ik ervaar veiligheid en vertrouwen in mij – het gevoel van competentie: ik kan het – het gevoel van autonomie: ik kan het zelfstandig, dat ontstaat door zelf ontdekken, onderzoeken en ontwikkelen.
Bouwsteen 6	De zone van de naaste ontwikkeling
	Het onderwijs aan het jonge kind vindt plaats in sociale interactie en is afgestemd op de zone van de naaste ontwikkeling.
Concretisering	Ontwikkeling is een continu proces van zich eigen maken van vaardigheden en competenties op telkens weer een volgend niveau. Daarin onderscheiden we 1. 'Nog niet ontwikkeling': het kind is nog niet toe aan de vaardigheid. 2. Zone van naaste ontwikkeling: dan zie je dat een kind iets soms wel, soms niet kan. Dit noemen we begingedrag. Dit is het begin van de zone van naaste ontwikkeling: het kind is in staat tot bepaalde vaardigheid of kennis, maar heeft hierbij de hulp van de leraar of andere kinderen nodig. Deze hulp noemen we scaffolding (bouwsteen 7). 3. Het kind heeft steeds minder hulp nodig tot hij in staat is tot zelfstandige uitvoering van de vaardigheid of kennis: zone van feitelijke ontwikkeling. 4. De zone van de naaste ontwikkeling houdt in het realiseren van ontwikkeling en leren van kinderen: een activiteit niet te moeilijk en te makkelijk vormgeven. Afstemmen op het begingedrag dat een kind in relatie tot een activiteit laat zien: het kind laat de ene keer al wel het gedrag in relatie tot doelvaardigheid zien, maar een andere keer nog niet. Het 'aanhaken op begingedrag' betekent dat het kind al wel een beetje het gevoel van autonomie, competentie en relatie heeft, maar van de leraar ondersteuning nodig heeft die afgestemd is op gedrag dat het kind al laat zien.
Bouwsteen 7	Scaffolding
	Het <i>Stapsgewijs ontwikkelen en leren</i> maakt gebruik van scaffolding om zo het onderwijs af te stemmen op begingedrag in de ontwikkeling van het kind. Scaffolding is een combinatie van het aan het kind aanbieden van eerst veel ondersteuning op het moment dat begingedrag gezien wordt, maar deze geleidelijk af te bouwen tot de vaardigheid zelfstandig uitgevoerd kan worden.
Concretisering	Bij scaffolding (steiger bouwend) wordt aangegeven welke hulp het kind nodig heeft van de leraar om weer een stapje te maken in zijn ontwikkeling. Daarbij is het belangrijk dat het kind zich veilig blijft voelen. Stimuleren omdat jij als leraar wilt dat het kind jouw doel bereikt, kan het gevoel van welbevinden van het kind juist ondermijnen. Het kind raakt ondanks jouw stimulering minder betrokken. Het is dus belangrijk die hulp te geven die past bij het begingedrag van het kind.

1.1 Kennis en vaardigheden

Anouk heeft met het schoolteam de bouwstenen van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* vertaald naar wat deze betekenen voor de kennis en vaardigheden van het team. Ze hebben dit samengevat in negen handlingsbekwaamheden.

1.1.1 Kennis ontwikkelingsleerlijnen

Om optimale groeikansen te creëren is het nodig de ontwikkeling in zijn totale samenhang te beschouwen door grondige kennis van de ontwikkelingsleerlijnen.

Het jonge kind ontwikkelt zich niet volgens jouw planning, maar volgens de 'planning', blauwdruk, van (het brein van) het kind. Dit betekent dat je héél grondige kennis moet hebben van hoe de ontwikkeling op de verschillende ontwikkelingsdomeinen verloopt. Zonder die kennis kun je niet signaleren waar het kind zich in zijn ontwikkeling bevindt. Ook kun je niet tot een aanbod van activiteiten komen die afgestemd zijn op de ontwikkeling van het kind. Een beredeneerd aanbod noemen we dat. Dat aanbod is gebaseerd op wat we noemen de ontwikkelingsleeftijd, en niet de kalenderleeftijd.

1.1.2 Ontwikkelen = spel en spel = ontwikkelen

Ontwikkelen = spel, ervaren, ontdekken, onderzoeken, experimenteren, oefenen = leren.

Het jonge kind leert door spel de wereld te onderzoeken, ervaren en te beleven. Spel is de motor van de ontwikkeling. Dit vraagt van jou als leraar een grondige kennis van vrij, begeleid en geleid spel en activiteiten en dat je in staat bent deze zodanig in te zetten om het individuele kind en de groep optimale groeikansen te bieden.

1.1.3 Denken jonge kind

Het kind ontdekt en leert door ervaringen op te doen in zijn directe leefomgeving, die voor hem betekenisvol en voorstelbaar is in interactie met zijn omgeving.

Basisbehoefte
relatie

Dit betekent dat de activiteiten die je organiseert uitnodigen tot onderzoeken, experimenteren, aansluiten bij hun belevingswereld en er interactie mogelijk is tussen het kind en andere kinderen en interactie met jou als leraar. Deze interactie met jou als leraar is naast een prikkel tot een volgende stap in de ontwikkeling essentieel voor een gevoel van vertrouwen en veiligheid (basisbehoefte relatie).

1.1.4 Observeren

Om een doorgaande ontwikkelings / leerlijn en een op het kind afgestemd aanbod te kunnen realiseren moet je kunnen observeren

Ontwikkelings-
leeftijd

Met je observaties kun je vaststellen waar het kind zich in zijn ontwikkeling bevindt en daarmee zijn ontwikkelingsleeftijd vaststellen. De ontwikkelingsleeftijd is het aangrijpingspunt van de handelingscyclus om van observeren te komen tot een beredeneerd aanbod.

1.1.5 Beredeneerd aanbod

Je bepaalt een zo reëel en nauwkeurig mogelijk beeld van de ontwikkelingsfase van het kind. Welk gedrag laat hij wel/niet zien op welke momenten, gedrag dat 'op verschijnen' staat. Hier baseer je je aanbod op.

Optimale groeikansen creëren betekent dat je aanbod is afgestemd op de ontwikkeling van het kind. Als leraar moet je daarom kunnen uitleggen waarom je kiest voor een bepaald activiteitenaanbod en waarom je dat op een bepaalde manier organiseert. Een onderbouwd en beredeneerd aanbod afgestemd op de ontwikkeling van het kind is fundamenteel.

1.1.6 Herkennen begingedrag

Afstemmen op de individuele ontwikkelroutes van het kind brengt met zich mee dat je als leraar begingedrag moet kunnen herkennen.

Begingedrag

Er is gedrag dat het kind de ene keer wel en de andere keer niet laat zien, gedrag dat op het punt van verschijnen staat. Dat herkennen vraagt gedegen observatie. Dat begingedrag kunnen we afleiden van de betrokkenheid waarmee het kind nieuw gedrag probeert te 'veroveren'.

1.1.7 Wendbaarheid

Afstemmen op begingedrag houdt in dat je in staat bent je aanbod aan te passen als dit niet passend blijkt te zijn: wendbaarheid.

In *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* is de ontwikkeling van het kind leidend voor je aanbod. Dit vraagt van jou als leraar wendbaarheid. Dat houdt in dat je alert bent op signalen van niet-betrokkenheid. Dan weet je dat het aanbod niet goed is afgestemd op de ontwikkelbehoefte van het kind. *En dan pas je het aanbod aan.* Soms voeg je een nieuw element toe, soms maak je het aanbod wat gemakkelijker (stapje terug) of juist wat moeilijker (stapje verder). Je beweegt binnen de planning. Als het niet linksom gaat, doen wij het rechtsom, je beweegt mee met de betrokkenheid van het kind, de groep kinderen, met de ontwikkelings- en leerdoelen op het oog.

1.1.8 Scaffolding

In *Bouwsteen 7* betreft het ondersteuning van het kind bij het ontwikkelen van nieuw gedrag naar beheerst gedrag. Daarvoor dien je als leraar te kunnen onderkennen in welke fase dit zich ontwikkelende gedrag bevindt en welke ondersteuning het kind nodig heeft

Ondersteuning

Bij scaffolding (*steiger bouwend*), ondersteuning, wordt aangegeven welke hulp het kind nodig heeft van de leraar om weer een stapje te maken in zijn ontwikkeling. Daarbij is het belangrijk dat het kind zich veilig blijft voelen. Stimuleren omdat jij als leraar wilt dat het kind jouw doel bereikt, kan het gevoel van welbevinden van het kind juist ondermijnen. Het kind raakt ondanks jouw stimulering minder betrokken. Het is dus belangrijk die hulp te geven die past bij het begingedrag van het kind. Er zijn verschillende mogelijkheden van scaffolding, waarbij er steeds een continuüm is van veel hulp, 'minder hulp', bijna geen hulp, totdat het kind de handeling geheel zonder hulp kan uitvoeren (zie figuur 1.1).

Figuur 1.1 Overzicht vormen van scaffolding (ondersteuning)

1.1.9 Er is een doorgaande ontwikkelings/leerlijn

Een doorgaande lijn in ontwikkelen en leren betekent inhoudelijk dat de leer- en ontwikkelingsdoelen op elkaar voortbouwen, thema's overeenkomen, de pedagogisch-didactische aanpak bekend is.

Een logisch gevolg van deze vaststellingen is dat er in het onderwijs van de school vormgegeven wordt aan een doorgaande lijn in het onderwijs. *Ontwikkeling is een continu proces* van het zich eigen maken van vaardigheden en competenties op telkens weer een volgend niveau. Dit houdt in dat je steeds op elk moment in staat bent je kennis van de ontwikkelingsleerlijnen en -doelen te koppelen aan de specifieke ontwikkelingsfase die het kind laat zien en die koppeling dan te vertalen in een aanbod dat afgestemd is op het kind. Daarmee creëer je de mogelijkheid van een ononderbroken ontwikkeling, zoals overigens het wettelijk kader primair onderwijs ook aangeeft.

Oefenvraag 1 Wat zijn de zeven bouwsteen-basiselementen van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren*?

Oefenvraag 2 Deze bouwstenen zijn vertaald naar acht handelingsbekwaamheden. Welke?

1.2 De ontwikkel/leer- en onderwijsomgeving

Een goedlopende dagelijkse praktijk staat of valt met een goede voorbereiding. We bespreken algemene aspecten van een goede voorbereiding vanuit de visie van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren*. We leggen een koppeling met de bouwstenen en kennis en vaardigheden, die hiervoor besproken zijn.

Stapsgewijs ontwikkelen en leren is een visie die in alle aspecten van het onderwijs te zien is: in de omgeving, zoals het speelplein, in de gangen, in het lokaal en – uiteraard – in het onderwijs zelf. Bij de voorbereiding van het onderwijs loopt Anouk dan ook al deze aspecten na. Sommige dagelijks, andere van tijd tot tijd. Daarbij houdt Anouk steeds in het oog of de bouwstenen van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* voldoende uitwerking krijgen. In dit hoofdstuk beschrijven we algemene, dagelijks terugkerende elementen van je voorbereiding. In de hoofdstukken 2, 3 en 4 laten we zien hoe een dag in de praktijk volgens *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* eruitziet.

De inrichting van het speelplein nodigt uit tot gevarieerd spel: het is overzichtelijk, de kinderen weten waar ze de materialen moeten halen, die niet klaar staan. Er zijn veel speelmogelijkheden, er zijn vaste elementen als een zandbak en speeltoestellen. Daarnaast zorgt Anouk voor aanvulling met materialen die passen bij het thema dat op dat moment aan de orde is.

Het team van de onderbouw bespreekt regelmatig of de inrichting van het schoolplein voldoende uitdaging biedt tot gevarieerd spel dat afstemming op de individuele ontwikkeling van de kinderen mogelijk maakt. Het team heeft gezorgd voor gevarieerd spelmateriaal: een rijke speelomgeving, waarbij elk kind in elke ontwikkelingsfase aan zijn trekken kan komen (*Bouwsteen 3: veel gelegenheid tot ontdekken, onderzoeken en ontwikkelen*). Naast spelmateriaal heeft Anouk met haar collega's ook allerlei groeps-spelletjes verzameld. Anouk gaat ervan uit dat die spelletjes bevorderlijk zijn voor de groepssfeer. De spelletjes doen ook een beroep op allerlei vaardigheden van de andere ontwikkelingsleerlijnen (*Bouwsteen 6: werken aan de groepsontwikkeling*).

Als de kinderen het gebouw binnenkomen, hangen er wisselplaten, afhankelijk van het thema dat aan de orde is. Ook staat er een vitrine met materiaal dat aansluit bij het thema.

Anouk staat altijd bij de deur om de kinderen te verwelkomen. Op die manier voelen kinderen zich welkom. Ze let dan goed op of er bijzonderheden zijn die van belang zijn voor later op de dag (*Bouwsteen 6: werken aan de relatie met het kind als basis voor ontwikkeling*).

In *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* zijn zelfstandigheid en zelfsturing van de kinderen belangrijke prioriteiten. Het ontwikkelen van zelfstandigheid en zelfsturing draagt eraan bij dat een kind vanuit de eigen behoeftes de wereld kan leren kennen en begrijpen. Deze houding leidt tot interesse, leergierigheid en ontwikkeling (*Bouwsteen 3: gelegenheid geven tot zelf*

Rijke
speelomgeving

Zelfstandigheid
Zelfsturing

ontdekken en onderzoeken) (*Bouwsteen 6: ontwikkelen gevoel van competentie en autonomie*).

Voor zelfsturen en zelfstandigheid is het nodig dat het kind gemakkelijk zelf materialen kan vinden (én weer netjes teruglegt). Het lokaal is dan ook ordelijk ingericht met toegankelijke kasten. Ze zijn geordend op ontwikkelingsdomein. Bij die zelfstandigheid hoort ook dat Anouk aan het eind van de dag samen met de kinderen zorgt dat alles weer op zijn plaats staat. Het lokaal ademt rust en structuur.

Er groeit dan een persoon op die ondanks allerlei veranderende situaties zijn eigen besluiten kan nemen die passen bij de omstandigheden en die recht doen aan zijn gevoel van eigenwaarde.

Oefenvraag 3 Wat betekent een rijke speelomgeving voor de kinderen?

1.3 Observeren

Anouk baseert haar – *beredeneerde* – aanbod op haar observaties. Het lijkt zo voor de hand liggend: al *observerend gegevens verzamelen voor je aanbod*. Maar we horen de tegenwerpingen al, er is veel weerstand tegen het – vele – observeren. Een groep kleuters is al een hele organisatie, hoe krijg ik het voor elkaar om dan ook nog te observeren? Die tijd kan ik toch beter aan het onderwijs besteden, is de gedachte. Niets is minder waar. Observeren is een essentiële vaardigheid om het kind optimaal te laten profiteren van je onderwijsaanbod. Hoe beter je – gedetailleerde – kennis van het kind, hoe beter je je aanbod kunt bepalen afgestemd op het kind. En dat is nu precies de bedoeling.

Observeren is een kernvaardigheid

Goed observeren vraagt veel ervaring. Iemand die het observeren nog onder de knie moet krijgen, doet er goed aan dit te overleggen met de intern begeleider, collega's, hoe dit te organiseren is. Die heeft er echt een tijdje hulp bij nodig (competentie 5: observeren als basis voor beredeneerd aanbod).

Oefenvraag 4 Wat heb je nodig om gericht te observeren?

1.3.1 Observatie en organisatie

In de organisatie van *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* is het belangrijk in je organisatie ruimte te maken voor observeren. In paragraaf 1.4 hebben we het belang van zelfstandigheid en zelfsturing benoemd. Belangrijk voor het

kind, maar evenzeer voor de leraar. In de praktijk zijn veel leraren druk met het 'managen' van de groep.

VOORBEELD | Managen van een groep

Een leraar van groep 4 heeft haar handen vol aan haar groep. De kinderen zijn druk en komen steeds naar haar toe met vragen, om werk te laten zien of te klagen over een medeleerling. Kinderen roepen door de klas dat zij iets niet kunnen vinden en zij helpt direct die kinderen, want dan kunnen zij direct weer aan de slag. Er is ruzie uitgebroken tussen twee kinderen en zij gaat de ruzie oplossen. Zij grijpt in omdat twee jongens met blokken naar elkaar gooien als een soort spelletje. Zij merkt dat Lisette niet in de hoek speelt die op het planbord aangegeven is. Een kind vraagt of zij naar de wc mag, terwijl allang afgesproken is dat de kinderen dat zelf kunnen bepalen. Kortom: erg druk en geen tijd om te observeren!

Wat deze leraar doet, zie je bij veel leraren. Op zich begrijpelijk, want het managen van een groep is een klus. Bij deze manier van 'managen' is er weinig vertrouwen in de zelfstandigheid van kinderen. De leraar moet alles in de hand zien te houden. Maar dit kan anders.

Een voorwaarde voor een organisatie met ruimte voor observeren is dat de kinderen in staat zijn zelfstandig bezig te zijn. Dat kun je bereiken door:

Structuur

- Duidelijke structuur met routines, rituelen en regels. Structuur geeft veiligheid en voorspelbaarheid. Structuur maakt dingen overzichtelijk en voorspelbaar, kinderen krijgen daarmee greep op zichzelf en hun omgeving. Anouk houdt daar in haar planning en organisatie rekening mee. Op een speelse manier besteedt ze hier aandacht aan vanaf het moment dat een kind binnenkomt. Ze heeft voor deze regels pictogrammen en elk nieuw kind krijgt een buddy om hem heel geleidelijk vertrouwd te laten raken met deze gang van zaken. Ook gebruikt ze liedjes waarin een regel verpakt zit, zoals bij de eetpauze:



Als je beker leeg is, dan laat je hem staan. Netjes op de tafel, je komt er niet meer aan.

Naarmate de kinderen ouder zijn, voegt Anouk meer regels toe, zoals aan een kind vragen wat hij van plan is te gaan doen (planning), hoe hij denkt het te gaan aanpakken (ordering). Hiermee creëert Anouk een voorspelbare en rustige omgeving en ontstaat er een basis voor een werkhouding die nodig is als de kinderen straks in aanraking komen met het meer formele leren en de eisen die daarmee gepaard gaan.

- | | |
|---------------|--|
| Zelfsturing | <ul style="list-style-type: none"> • Ze zorgt voor een zo groot mogelijke mate van zelfsturing. Juist binnen een duidelijke structuur is een grote mate van zelfsturing mogelijk. Hoe groter de zelfsturing, hoe minder jij op dat moment bezig hoeft te zijn met dat kind, of met een groepje kinderen. Die zelfsturing bevordert je door het ontwikkelen van de wat we noemen de regelfuncties (hoofdstuk 6). |
| Betrokkenheid | <ul style="list-style-type: none"> • Zelfsturing bevordert je ook door een aanbod dat ervoor zorgt dat kinderen betrokken en intensief met hun spelactiviteit bezig zijn. Ook bevordert je zelfsturing door in je organisatie op te nemen dat kinderen – zelfstandig – een andere activiteit kiezen, als dat waar ze mee bezig waren te moeilijk is, klaar is of niet aantrekkelijk (<i>Bouwsteen 6: nadruk op competentiegevoel bij kinderen</i>). De inrichting van je lokaal moet zich daar dan wel voor lenen (hoofdstuk 20). • Vertrouw erop dat als een kind even niet verder kan in zijn activiteit, jij dat niet meteen hoeft op te lossen. Het is zelfs raadzaam om even te wachten om te zien of het kind het toch zelf kan oplossen. En ook dan kan een korte bemoediging: ‘probeer maar...’ volstaan. Maak het tot een gewoonte dat kinderen <i>elkaar om hulp vragen</i>. |

VOORBEELD | Zelfsturing

Anouk heeft van tevoren met de kinderen van groep 1 en 4 besproken wat zij kunnen doen als zij iets niet kunnen:

- iets anders gaan doen
- hulp vragen aan een ander kind en niet direct aan de juf
- hulp geven als je ziet dat een ander kind in de problemen zit
- nog even goed nadenken; misschien weet je het alsnog
- de leraar gaat je natuurlijk wel helpen als je het echt niet meer weet

Ze geeft aan dat ze daar goed op gaat letten.

Tijdens het rondlopen ziet Anouk dat Denzel gezien heeft dat Luuk, die nog maar kort op school zit, nog niets doet. Denzel gaat hem helpen.

Denzel krijgt een kort compliment.

Anouk ziet ook dat Finn niet begonnen is met zijn activiteit. Ze kijkt het even aan en ziet dan dat hij alsnog zelf begint.

Ook ziet ze dat Yara en Farida tijdens hun activiteit ruzie maken over de blokken. Semih komt erbij en zorgt ervoor dat de ruzie stopt door boos te worden op hen. Anouk geeft hem een compliment. Ze besluit om op een later moment met hem te bespreken of er ook andere manieren zijn om een ruzie op te lossen. Eventueel maakt ze hier een thema van voor de groep.

Als dan nog blijkt dat het kind vastloopt, is het tijd voor begeleiding. Na afloop bespreek je met de hele groep welke goede acties je hebt gezien.

Begeleiden

- En dan is er nog veel tijd te winnen in de manier van begeleiden. In de praktijk zien we veel situaties waarbij de regie over een activiteit meer bij de leraar ligt dan bij het kind. Dit verhoudt zich lastig met de hiervoor genoemde zelfsturing (*Bouwsteen 4: werken aan de autonomie bij de kinderen*).

VOORBEELD | Een mooie kerstboom

Het is bijna kerst. De leraar heeft op de tafel papier, verf en schaarmpjes neergelegd voor een groepje kinderen, die aan de beurt zijn om een kerstboom te maken.

Zij heeft voor de kinderen een mooie kerstboom gevonden op internet en heeft deze gekopieerd op stevig papier. De kinderen gaan kerstballen uitknippen en verven.

Zij blijft erbij zitten, want zij weet dat sommige kinderen moeite hebben met knippen. Zij ziet dat Saar de schaar verkeerd vasthoudt. Na een paar keer helpen lukt het nog steeds niet. Zij knipt dan maar voor Saar de rondjes. Dan kan zij verder met verven en plakken.

Zij ziet dat het Finn niet lukt om ballen te knippen. De leraar vindt die 'ballen' niet mooi. Zij knipt dan maar zelf mooie kerstballen voor hem. Farida is bezig de kerstboom uit te knippen. Dat was niet de bedoeling. Zij geeft haar een nieuw blad. Dat is jammer, want Farida was net zo goed bezig.

Maak eens een analyse wat hier gebeurt.

De kinderen zijn bezig met een activiteit, omdat zij 'aan de beurt' zijn. Er is geen rekening gehouden met de fase van ontwikkeling. Finn en Saar zijn in de ontwikkeling van hun fijne motoriek (nog) niet toe aan knippen. Maar ... het is bijna kerst en de leraar wil graag dat de kinderen met een mooie kerstboom naar huis gaan. Goede bedoeling, maar het is denken vanuit aanbod. De leraar is vooral veel bezig met de bedoeling en het resultaat van de activiteit en minder met de ontwikkelingsroute van de kinderen. Finn en Saar zitten nog in een andere ontwikkelingsfase. Scheuren kunnen zij al wel. Laat ze dat dan doen.

Uit ruime praktijkervaring weten we dat dit veel leraren voor een probleem plaatst: de verwachtingen van de ouders. Die willen over het algemeen een 'mooie' kerstboom, paashaas et cetera zien. Ouders vergelijken de 'producten' van hun kinderen met elkaar, en o wee, als jouw kind dan met iets komt dat veel minder 'mooi' is dan dat van andere kinderen. De enige manier om dit probleem te ondervangen is héél goede voorlichting aan de ouders wat de visie is van de school en wat dit in de praktijk betekent. Dat een door de leraar mooi gemaakte kerstboom niets zegt over de ontwikkeling van hun kind. Lastig, ja, maar het hoort bij een professionele aanpak.

Omdat Anouk de ontwikkelingsleerlijnen door en door kent, kan ze op bepaalde momenten maar ook tussendoor nauwkeurige observatiegegevens verzamelen.

Figuur 1.2
Observatie

Anouk ziet het volgende:	Anouk noteert:
Yara (4.6 jaar): tekent een poppetje met armen en benen.	Voor het eerst een poppetje met ledematen. Begingedrag?
Finn (4.9 jaar): staart voor zich uit en doet weinig.	Finn heeft een slechte dag. Hij mocht zelf iets kiezen.
Karen (4.8 jaar) schrijft woorden over en benoemt daarbij al de klanken.	Karen maakt al klank-tekenkoppelingen.

Anouk kijkt dus naar *bepaald gedrag en koppelt dit aan de ontwikkelingsleerlijnen*. Op basis daarvan bepaalt ze de fase van ontwikkeling op dat ontwikkelingsdomein en vult dit in op de ontwikkelingssteiger. Dan weet Anouk wat de ontwikkelingsleeftijd van het kind is en hoe die zich verhoudt tot de kalenderleeftijd. De ontwikkelingsleeftijd is voor haar het aangrijpingspunt voor haar aanbod. Door de verschillen in wijze en tempo van ontwikkelen kunnen dus kinderen van verschillende kalenderleeftijd dezelfde ontwikkelingsleeftijd hebben. En omgekeerd, kunnen kinderen van (ongeveer dezelfde leeftijd) in een verschillende ontwikkelingszone zitten.

VOORBEELD | Denzel en Kaleigh

Denzel (5.4 jaar) en Kaleigh (5.0 jaar) zijn dikke maatjes geworden. Zij spelen veel samen.

Zij zijn bijna gelijktijdig op school gekomen. Bij vrij spel en bij buitenspel zoeken zij altijd elkaar op. Er is wel wat verschil in ontwikkeling. Kaleigh speelt eigenlijk alleen met Denzel. Het initiatief komt dan ook van hem. Als hij er niet is of als hij met andere kinderen speelt, doet zij weinig. Anouk houdt haar ontwikkeling goed in de gaten. In begeleidingssituaties zie je actieve kinderen, die elkaar ondersteunen. De taalontwikkeling van Denzel is wat zwakker. Je ziet dat Kaleigh veel met hem praat en hem soms ook verbetert.

Denzel en Kaleigh hoeven niet hetzelfde te kunnen. Zij volgen hun eigen ontwikkelroute. De verschillen tussen Denzel en Kaleigh zijn de reden dat we een onderscheid maken in kalenderleeftijd en ontwikkelingsleeftijd. Zolang er geen reden is tot zorg stem je je aanbod af op de individuele ontwikkelroute van het kind, op zijn ontwikkelingsleeftijd. 'En mijn thema's dan?', horen we je vragen. 'En mijn jaar-, maand- en weekplanning?' Uiteraard heb je een planning, maar die staan wendbaar handelen afgestemd op het kind niet in de weg.

Anouk gaat zich pas zorgen maken als de ontwikkeling stagneert of er een breuk in het ontwikkelingsverloop ontstaat. In hoofdstuk 5 (paragraaf 6) bespreken we wanneer de ontwikkeling van een kind reden is tot zorg en hoe je daarmee omgaat.

VOORBEELD | Yara

Het ging na een moeizaam begin behoorlijk goed met Yara. Zij is echter drie weken afwezig geweest en is weer duidelijk teruggevallen. Anouk wou verder gaan met haar aanbod waar Yara gebleven is, maar zij merkt dat het aanbod niet meer paste bij Yara. Yara is niet meer het betrokken meisje zoals drie weken geleden. Anouk gaat een stukje terug in haar aanbod en hoopt dat Yara weer snel zal bijtrekken.

Niet-betrokkenheid is een belangrijk signaal dat in elk geval je aanbod niet (voldoende) is afgestemd op de ontwikkeling van het kind. Aanhoudend gebrek aan betrokkenheid is reden tot zorg.

Oefenvraag 5 Observeren is bij *Stapsgewijs ontwikkelen en leren* erg belangrijk. Hoe creëer je gelegenheid om te observeren?

Oefenvraag 6 Hoe kun je zien dat er sprake is van stagnatie in de ontwikkeling van een kind?

Kernbegrippen

1

Begingedrag	Gedrag dat het kind de ene keer wel en de andere keer nog niet laat zien.
Belevingswereld	De neurologische ontwikkeling van kinderen laat zien dat kinderen tot 7 jaar zich op een incidentele manier ontwikkelen. Zij leren steeds beter zich te concentreren op een vraag of een activiteit, maar hebben het tot die leeftijd nodig dat deze heel nauwkeurig is afgestemd op hun belevingswereld.
Beredeneerd aanbod	Het baseren van je aanbod op een zo reëel en nauwkeurig mogelijk beeld van de ontwikkelingsfase van het kind. Dit vormt de basis voor je pedagogisch, organisatorisch handelen en je planning en je didactisch handelen.
Betrokkenheid	Een betrokken kind is geconcentreerd, gemotiveerd en met volle overgave bezig.
Betekenisvolle context	Ontwikkeling en leren ontstaat via onderwerpen die in het centrum van de belangstelling van het kind staan. Dit betekent dat het leren sterk samenhangt met factoren als interesse, motivatie en belangstelling.
Chaining	Kettingrijgen: een van de manieren van ondersteuning in de zone van de naaste ontwikkeling: een hoofddoel/gedrag wordt opgedeeld in een aantal subdoelen, stapjes, die als ze met elkaar verbonden worden, de gehele activiteit/het gehele gedrag omvatten.
Fading	Afnemende ondersteuning: een van de manieren van ondersteuning in de zone van de naaste ontwikkeling. Hulp, die langzaam maar verminderd wordt, zodat het kind het gedrag uiteindelijk zelfstandig kan uitvoeren.

Scaffolding

Scaffold is de Engelse term voor steiger. Het houdt in het geven van steun afgestemd op de vaardigheid die het kind op dat moment laat zien en nodig is om een activiteit/gedrag te verrichten zoals bedacht is. Het is wel de bedoeling dat de steiger (de hulp) langzamerhand wordt afgebroken (afgebouwd) op weg naar zelfstandige beheersing.

Zone van de feitelijke ontwikkeling

Het kind kan de vaardigheden/het gedrag zonder hulp uitvoeren en bezit de kennis al. Het heeft geen instructie of hulp meer nodig. Het beheerst de vaardigheid/het gedrag.

Zone van de naaste ontwikkeling

Kinderen worden in deze opvatting – het begrip hoort in de theorie van Vygotski – geholpen (geassisteerd, bijge staan) door een partner (volwassene of leeftijdgenoot) in het verwerven van vaardigheden die liggen binnen de ‘zone van naaste ontwikkeling’. Wat we noemen ‘de zone van naaste ontwikkeling’ wordt zichtbaar doordat het kind de ene keer wel een vaardigheid laat zien, maar dan weer een poosje niet en dan weer wel. De zone van naaste ontwikkeling wordt omschreven als die vaardigheden, dan wel competenties, die ‘op de rand van verschijnen staan’ (= begingedrag). Het kind is in staat tot bepaalde vaardigheden, gedrag of kennis met behulp van de leraar of andere kinderen.

Zone van de (nog) niet-ontwikkeling

Het kind is er absoluut nog niet aan toe om zich bepaalde vaardigheden en/of kennis eigen te maken (bijvoorbeeld: je leert een kleuter nog niet de tafels).